

Zadanie publiczne pn. „II konferencja naukowa *Ostrołęka na przestrzeni wieków*” współfinansowane ze środków Miasta Ostrołęki i Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Miasto Ostrołęka

Dr Małgorzata Lubecka

Ostrołęccy duchowni katoliccy w dobie okupacji niemieckiej 1939-1945

Catholic clergy in Ostrołęka during the German occupation 1939-1945

Wstęp

W czasie II wojny światowej Ostrołęka znalazła się pod okupacją niemiecką. Wśród chaosu i przemocy, ostrołęccy duchowni katoliccy stanowili symbol nadziei i oporu dla miejscowej ludności. Ich determinacja i poświęcenie były kluczowe dla przetrwania wielu osób i zachowania polskiej tożsamości narodowej. Celem niniejszego referatu jest więc prześledzenie losów ostrołęckiego duchowieństwa katolickiego w okresie okupacji niemieckiej. Niestety z uwagi na zniszczenia archiwaliów trudne jest dokładne przedstawienie tej problematyki. Niemniej jednak, w oparciu dostępne źródła, głównie pochodzące z Archiwum Diecezjalnego w Łomży autorka referatu stara się przynajmniej w ogólnym zarysie odtworzyć różne aspekty ich działalności i przeanalizować zniszczenia, jakie dotknęły obiekty sakralne w tym trudnym czasie.

Sytuacja księży pod okupacją niemiecką

Dnia 26 sierpnia 1939 r. biskup Stanisław Kostka Łukomski wydał list pasterski do wiernych. Rozpoczął go słowami: *Z dopuszczenia Bożego i niewątpliwie wskutek obrażonej przez narody sprawiedliwości Bożej ogarnęły cały świat, a także i Polskę niepokój i groźba wojny. Jeszcze jej nie ma, ale gdy się rozpęta będziemy znowu nie tylko świadkami niszczenia*

dobytku jednostek i państw, ale będziemy także sami wciągnięci w tę straszną i krwawą między narodami rozprawę¹. W dalszej części listu zachęcał do odwagi i silnej wiary. Zdawał sobie sprawę nieuchronności konfliktu. Zwracał się też do młodzieży, by kochała Ojczyznę i pozostała wierna religii. Niestety list nie został odczytany z powodu nagłego wybuchu wojny².

Do Ostrołęki wojska niemieckie wkroczyły 9 września 1939 roku. Pod koniec października 1939 roku miasto wcielono bezpośrednio do Rzeszy, do rejencji ciechanowskiej. Wraz z nim włączono tereny powiatu leżące po lewej stronie Narwi. Natomiast do Generalnego Gubernatorstwa, przyłączono gminy: Goworowo, Czerwin oraz część gminy Rzekuń. Z kolei tereny na wschód od Ostrołęki, tj. gminy: Troszyn, Kleczkowo, część gminy Rzekuń, a także wieś Zamość znalazły się pod władzą radziecką³. Wobec zaistniałego podziału terytorialnego biskup Łukomski mianował kilku zarządców⁴. Na okręg ostrołęcki wyznaczył ks. Klemensa Sawickiego, proboszcza parafii w Myszyńcu, który był już w podeszłym wieku i nie spieszył się do podjęciem nowych obowiązków⁵.

Jednym z najbardziej tragicznych skutków polityki niemieckich władz okupacyjnych była eksterminacja polskiej inteligencji, w tym duchowieństwa. Decyzje w tej sprawie zapadły przed 1 września 1939 roku. W wypowiedziach czołowi przywódcy III Rzeszy Adolf Hitler czy Heinrich Himmler wskazywali, że *dla obezwładnienia narodu polskiego jest nieodzowne usunięcie warstw przywódczych, w tym duchowieństwa, oddanego polskości, zaangażowanego w działalność antygermanizacyjną, jak również znanego z organizowania oporu i walk narodu z każdym zaborcą*⁶. Wypełniając to zobowiązanie tylko w diecezji łomżyńskiej na 292 księży zginęło 48. Jednakże największe straty poniosły diecezje w zachodniej i północnej Polsce, a więc na terenach włączonych do Rzeszy. Wyniosły one w niektórych wypadkach prawie 50% stanu osobowego duchowieństwa z 1939 roku. W okresie okupacji niemieckiej, aparat terroru pełnił kluczową rolę. Gestapo w Ostrołęce słynęło z brutalnych metod stosowanych w śledztwach, a także brało udział w obławach, aresztowaniach i egzekucjach. Masowe

---

¹ List pasterski, Łomża 26 VIII 1939, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej” (dalej: RULKD) 1974, nr 5-7, s. 56.

² J. Łupiński, *80 lat Diecezji Łomżyńskiej*, „Studia Łomżyńskie” 2006, nr 17, s. 379.

³ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 291–292.

⁴ Parafie zajęte przez wojska sowieckie a potem wcielone do Rzeszy podlegały ordynariuszowi łomżyńskiemu, Stanisławowi Kostece Łukomskiemu. Nad częścią powiatu ostrowskiego, sześciu parafiami, zarząd objął biskup pomocniczy, Tadeusz Paweł Zakrzewski. Opiekę nad Suwalszczyzną sprawowania dziekan suwalski, ks. Bolesław Gumowski, początkowo na podstawie upoważnienia ordynariusza z 21 kwietnia 1939 r. dla wszystkich dziekanów na czas wojny, a 7 stycznia 1941 r. został mianowany przez nuncjaturę apostolską w Berlinie administratorem apostolskim na okręg suwalski; funkcję tę pełnił do końca wojny- W. Jemieliły, *Życie religijne w latach 1939 - 1945 w diecezji łomżyńskiej*, „RULKD” 1979, nr 2, s. 72.

⁵ Miał 82 lata. Zmarł 7 lipca 1942 roku- *Pogranicze mazursko-kurpiowskie*, pod red. S. Achremczyka i J. Gołoty, Olszyn- Ostrołęka 1998, s. 62.

⁶ Cyt. za A. Galiński, *Martyrologia duchowieństwa katolickiego w latach 1939-1945 w świetle dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej- Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Przegląd Zachodni” 2003, nr 3, s. 129.

aresztowania w Ostrołęce i okolicach przeprowadzono 6 kwietnia 1940 roku. Zatrzymano wówczas około 200 osób, głównie inteligencji, a wśród niej kapłanów. Wszystkich skierowano do obozów. Przebywali w Działdowie, Gusen i Dachau⁷. Byli to: ks. Adam Bargielski (wikariusz w Myszyńcu), ks. Stanisław Chełchowski (wikariusz w Ostrołęce), ks. Antoni Gerwel (proboszcz w Kadzidle), Franciszek Klimek (proboszcz w Czarni), ks. Mieczysław Makowski (proboszcz w Turośli), ks. Klemens Marcinanis (proboszcz w Lipnikach), ks. Franciszek Mocarski (proboszcz w Dobrymlesie), ks. Józef Olszak (proboszcz w Kuziach), ks. Franciszek Pilarek (wikariusz w Czarni), ks. Henryk Podbielski (wikariusz w Ostrołęce), ks. Edmund Walter (proboszcz i dziekan ostrołęcki) i ks. Jan Żelaźnicki (proboszcz w Zalasiu). Obozu hitlerowskiego nie przeżyli księża: Bargielski⁸, Gerwel⁹, Klimek¹⁰, Makowski¹¹, Marcinanis¹², Walter¹³, Olszak¹⁴ i Mocarski¹⁵.

W parafiach pozbawionych duszpasterzy były trudności z posługą duszpasterską. W takich przypadkach pomocą służyli księża z sąsiednich parafii, np. proboszcz z Dąbrówki, ks. Stanisław Murawski pomagał w parafii Kadzidło, jak również w części parafii Ostrołęki położonej za rzeką Narwią. Po 3-4 razy w tygodniu jeździł do chorych przejeżdżając nierzadko po kilkadziesiąt kilometrów dziennie. W okresie okupacji niemieckiej w parafii ostrołęckiej pomagał też proboszcz z Nowej Wsi, ks. Julian Sulkowski, który wspierał w posłudze ks. Murawskiego¹⁶.

Pomimo trudnej sytuacji, duchowni katolicy w Ostrołęce podobnie jak w innych regionach Polski wykazali się odwagą i poświęceniem. Wielu kapłanów godnie znosiło cierpienia w obozach koncentracyjnych. Pomimo nieludzkich warunków, starali się nieść

---

⁷ W. Jemielity, *Martyrologium księży diecezji łomżyńskiej 1939- 1945*, „RULKD” 1974, nr 8-9, s. 42 – 60.

⁸ Zmarł 8 września 1942 roku. W wyniku sprzeczki z nadzorcą obozowym otrzymał cios ręką. Upadając uderzył głową o kamień, pękła podstawa czaszki- Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej: ADŁ), *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 779.

⁹ Zmarł 30 sierpnia 1942 roku w Dachau- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 781.

¹⁰ Zmarł 31 maja 1941 roku z wycieńczenia, schudł ponad 60 kg- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 781.

¹¹ Zmarł 27 kwietnia 1940 roku- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 782.

¹² Zmarł na serce 30 maja 1940 roku- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 782.

¹³ Zginął 28 maja 1942 roku mając 58 lat życia i 35 lat kapłaństwa- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 686; Por. ADŁ, Akta parafii pw. św. Antoniego, List Waltera Bronisława do Kurii Biskupiej w Łomży z dnia 27 XI 1947 r., bez sygn. i pag.

¹⁴ Zginął w KL Auschwitz w Niedzielę Palmową 29 marca 1942 roku- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 438.

¹⁵ W., Jemielity, *Życie religijne w parafiach Puszczy Kurpiowskiej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” (dalej: „ZN OTN”) 2007, nr XXI, s. 33; Por. W. Jezusek, *Męczeński koniec arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego (1958-1941)*, Płock 2013.

¹⁶ W. Jemielity, *Życie religijne w parafiach Puszczy Kurpiowskiej*, „ZN OTN” 2007, nr XXI, s. 33.

wsparcie duchowe i moralne współwięźniom, często ryzykowali własne życie (praktyki religijne i posługa kapłańska były surowo zakazane). Ich postawa była źródłem nadziei i siły dla wielu osadzonych, którzy dzięki nim mogli przetrwać te straszne chwile. Codzienną modlitwą, odmawianą w miarę możliwości wspólnie, był różaniec¹⁷. I w tym kontekście warto przypomnieć sylwetkę jednego z takich ofiarnych kapłanów, ks. Adama Bargielskiego¹⁸, wikariusza z Myszynca, który po wybuchu wojny udał się do Myszynca, aby pomóc starszemu i schorowanemu proboszczowi ks. Klemensowi Sawickiemu. Podczas jego wizyty u chorego parafianina 9 kwietnia 1940 roku gestapo aresztowało ks. Sawickiego z zamiarem wywózki go do obozu koncentracyjnego w Dachau. Po powrocie na plebanię na wieść o aresztowaniu proboszcza, udał się do komendy żandarmerii niemieckiej z prośbą o zaaresztowanie jego w miejsce ks. Sawickiego. Niemcy zgodzili się na wymianę i tak oto trafił do więzienia, najpierw do Ostrołęki, potem przewieziono go do Działdowa i Gusen a następnie trafił do obozu w Dachau. Tam otrzymał obozowy numer 22061 i został umieszczony w bloku 30/3. W czasie pobytu w obozie udało się mu wysłać do bpa Łukomskiego list, w którym pisze: *Pragnę podzielić się, że chociaż już z posiwiałymi włosami nie jestem już młody, to dzięki Bogu do dnia dzisiejszego jestem zdrowy. Cieszę się, że Ty pomimo Twojej ciężkiej pracy jesteś zdrowy i dalej pełnisz swój obowiązek. Dziękuję Wszchemogącego Bogu za modlitwy moich przyjaciół, że żyję i jestem zdrowy. Również Twoim modlitwom polecam się, drogi Ojcie (...)* z okazji świątecznych dni wielkanocnych przesyłam Tobie, drogi Ojcie, oraz wszystkim znajomym moje najlepsze życzenia, szczególnie seniorowi Sawickiemu, który mimo swojego podeszłego wieku jeszcze zdrowy jest i mając nadzieję w Bożą pomoc, jeszcze długo będzie żył¹⁹. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przepisy obozowe pozwalały więźniom na wysyłanie korespondencji jedynie do osób z rodziny. Stąd kapłan w liście do biskupa nazywał go ojcem. Ks. Bargielski został zamordowany 8 września 1942 roku przez strażnika obozu za to, że wygłodzony jadł na plantacjach znalezione warzywo. Jego ciało zostało spalone w krematorium. Zarząd obozu przesłał do najbliższych kartę zgonu, która lakonicznie informowała: „duchowny Adam Bargielski, katolik (...) zmarł 8 września 1942 r o godz. 9.00 w Dachau (...) Przyczyna śmierci: udar mózgu”²⁰.

---

¹⁷ B. Januszewski, *Martyrologia duchowieństwa rzymskokatolickiego w Lager Soldau*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2021, nr 3, s. 451.

¹⁸ 13 czerwca 1999 roku w Warszawie Papież Jan Paweł II podczas Mszy św. beatyfikacyjnej ustanowił 12 czerwca dniem liturgicznego wspomnienia błogosławionych 108 męczenników II wojny światowej, wśród nich znalazł się ks. Adam Bargielski z diecezji łomżyńskiej.

¹⁹ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 17.

²⁰ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 17. Warto dodać, że w parafii Myszyniec w celu upamiętnienia niezwykłego czynu ks. Bargielskiego, przykładu poświęcenia dla młodych pokoleń została ufundowana pamiątkowa tablica, którą wmurowano wewnątrz kościoła parafialnego. Na tablicy umieszczono napis: *Nikt nie ma większej miłości, niż ten, kto oddaje życie swoje za przyjaciół (J15,13) Księdzu Adamowi Bargielskiemu*,

Na szczególną uwagę zasługuje także inny kapłan, ks. Chełchowski, wikariusz z Ostrołęki, który 6 kwietnia 1940 roku został aresztowany i przewieziony do obozu w Działdowie, potem trafił do Gusen, a następnie do Dachau. Otrzymał numer obozowy 21989. Jak czytamy w jego biografii: *Przeżył ten straszny czas dzięki głębokiej wierze w Boga i wyniesionym z domu rodzinnego umiejętnościom pracy na roli. Przeżył tortury i upokorzenia w obozach niemieckich, o których później niechętnie wspominał. Pomagał jednak swoim współtowarzyszom w obozie w Dachau. Często zabierano go do prac polowych u gospodarzy niemieckich. Dzięki znajomości języka niemieckiego poinformował gospodarza, że jest księdzem i że w obozie przebywa grupa polskich kapłanów. Gdy potem wracał z pola często przemycał kawałki chleba, warzywa i owoce dla współwięźniów ofiarowane przez gospodarzy*²¹. Równie pomocny okazał się też ks. Henryk Kulbat, późniejszy proboszcz w Rzekuniu, który przez cały okres wojny towarzyszył biskupowi łomżyńskiemu, kilkakrotnie ratując mu życie. Razem z dowódcą jednostki wojskowej stacjonującej w Łomży przekonali biskupa, aby opuścił miasto 1 września 1939 roku, co okazało się decyzją opatrnościową, ponieważ Niemcy po wejściu do Łomży od razu udali się do pałacu biskupiego, a nie zastając biskupa, ze złości przestrelili jego portrety²². Wielokrotnie później jeszcze narażając życie przekraczał granicę strefy okupowanej przez Niemców i Rosjan i wywoził archiwalia kurialne i utensylia biskupie ratując je od zniszczeń i wywózki przez Niemców. Na zakończenie warto zauważyć, że ks. Kulbat wielokrotnie towarzyszył biskupowi ordynariuszowi w czasie rozmów z żołnierzami niemieckimi, broniąc katedry przed wysadzeniem albo w czasie aresztowań przez gestapo księży²³. Jednakowo ofiarnym i pomocnym kapłanem, szczególnie w warunkach obozowego piekła był także inny, późniejszy ostrołęcki wikariusz, ks. Kazimierz Aleksander Hamerszt, Przebywając w obozie w Dachau, wielokrotnie poddawany eksperymentom pseudomedycznym, więziony w nieludzkich warunkach, wspierał duchowo i moralnie współwięźniów, wzmacniał ich nadzieję na przetrwanie, udzielał sakramentu pokuty, czym narażał się władzom obozu, a ponadto dzielił się żywnością, którą sporadycznie otrzymywał w paczkach²⁴.

---

wikariuszowi parafii Myszyniec, który poświęcił się za księdza Klemensa Sawickiego, aresztowany 9 IV 1940, zabity w obozie koncentracyjnym w Dachau 8 IX 1942, nr obozowy 22061. Ks. Biskup Edward Samsel, ks. Zdzisław Mikolajczyk- proboszcz, księża wikariusze- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 18.

²¹ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 71-72.

²² ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 352.

²³ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 352.

²⁴ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 236.

Niestety nie wszyscy osadzeni w obozach doczekali wyzwolenia. Wielu z nich zostało zamordowanych, inni zmarli z wycieńczenia, chorób czy w wyniku okrutnych eksperymentów medycznych. Niemniej jednak ich poświęcenie i odwaga pozostają niezwykle poruszające świadectwo i stanowią ważną część historii II wojny światowej.

Warto również wspomnieć, że wśród ostrołęckich duchownych byli też tacy, którzy w obozie znaleźli się poniekąd przypadkowo. Do tych osób możemy zaliczyć, ks. Jana Krzemińskiego, kapelana 5 Pułku Ułanów Zaslawskich i prefekta gimnazjum²⁵. Wśród księży diecezji były również co najmniej dwa przypadki sytuacji, w której kapłani przewidzieli swoje aresztowanie. Ks. Stanisław Rejmontowski z parafii Czarnia rozstrzelany przez Niemców w sierpniu 1941 roku²⁶. Podobnie w przypadku drugiego z kapłanów tej samej parafii, ks. Franciszka Klimka, który nawet prosił biskupa o przeniesienie na inną parafię z obawy o aresztowanie. Biskup co prawda obiecał zmianę, ale kapłan już jej nie doczekał. Wcześniej został aresztowany i wywieziony do obozu w Działdowie, gdzie w wyniku pobicia zmarł. Był tam zresztą szczególnie szykanowany, ponieważ władze obozu uważały, że miał *wrogą przeszłość wobec Rzeszy Niemieckiej (...)* w obozie był też nakłaniany do tego, by przystąpić na współpracę z nimi jako ten, który dobrze znał język niemiecki i polskie środowisko²⁷. Jednakże władze obozu nie złamały kapłana, nie tylko, że nie zgodził się współpracować, to jeszcze odmówił zeznań, aby nikogo z osadzonych nie obciążyć. Za upór zapłacił najwyższą karę²⁸. Ten sam los podzielił proboszcz ostrołęckiej parafii, ks. Edmund Walter²⁹, którego razem z wikariuszem ks. Krzemińskim przesłuchiwał Wilhelm Beger, szef ostrołęckiego gestapo i późniejszy kat Auschwitz. Z biografii kapłana dowiadujemy się, że w obozie pracował dziennie 12 godzin przy betonie lub w kamieniołomach. Ciężka praca i warunki obozowe bardzo wyczerpały jego organizm. W związku z tym trafił do obozowego szpitala, a później do komory gazowej³⁰.

Warto również wspomnieć, że część duchowieństwa diecezji łomżyńskiej, w tym księża ostrołęckich parafii aktywnie włączyła się w działalność ruchu oporu. Niektórzy kapłani pełnili

---

²⁵ W trakcie wysiedlania ludzi z obozu w Działdowie ks. Krzemiński, nie rozpoznany przez władze obozowe jako duchowny szczęśliwie znalazł się w grupie osób oczekujących na transport do Generalnego Gubernatorstwa. Niestety rozpoznała go parafianka, która nieopatrznie zwróciła się do niego słowami: „Szczęść Boże” zdradzając tym samym jego stan duchowny. Został pozostawiony w obozie, gdzie później zmarł- W. Jezusek, *Męczeński koniec arcybiskupa...*, s. 25.

²⁶ *Pogranicze mazursko-kurpiowskie...*, s. 68.

²⁷ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 303.

²⁸ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 303.

²⁹ Został proboszczem parafii w Ostrołęce i dziekanem dekanatu ostrołęckiego 1 września 1931 roku- ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 685.

³⁰ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 686.

funkcję kapelanów oddziałów powstańczych. Do tej grupy należeli ks. Antoni Kin, pochodzący z Rzekunia, który był kapelanem AK o ps. „Kurp”³¹, ks. Jan Rogowski, który brał czynny udział w wojnie jako kapelan i wraz z wojskiem przekroczył granicę litewską. Tam pracował jako wikariusz, a tuż po wojnie wrócił do Polski i znalazł zatrudnienie jako prefekt szkół w Ostrołęce³² oraz ks. Mieczysław Mikołaj Mieszko, późniejszy proboszcz w Kadzidle, który należał do organizacji podziemnej AK o ps. „Rafał”. O ostatnim z wymienionych dowódca okręgu wojskowego napisał: *ideowy duszpasterz, udzielał duchowej pomocy i odwagi żołnierzom oddziałów partyzanckich i terenowych plutonów, a trudnych wypadkach udzielał kwatery żołnierzom AK, nie szczędząc też pomocy materialnej*³³. Jednakże większość księży okazywała głównie pomoc w postaci wsparcia moralnego i duchowego, niektórzy uczestniczyli w tajnym nauczaniu, prowadzili tajne msze, organizowali pomoc dla potrzebujących, ukrywali uciekinierów i przekazywali partyzantom różne informacje³⁴.

W każdym z opisanych przypadków księża zachowali się godnie, zachowując wierność swoim wartościom i misji duchowej. Ich cierpienie i poświęcenie są świadectwem niezwyklej odwagi i wytrwałości w obliczu niewyobrażalnych trudności. Historie tych ludzi są ważnym elementem naszej pamięci o tamtych czasach i przypominają o konieczności walki o sprawiedliwość i godność każdego człowieka.

Stan materialny Kościoła

Okres wojny i okupacji pociągnął za sobą również duże straty materialne Kościoła. Wiele świątyń i zabudowań parafialnych ucierpiało w wyniku użytkowania ich do celów świeckich. Zachowały się niektóre kwestionariusze nadesłane z parafii do kurii diecezjalnej w Łomży. Wynika z nich, że w kościele w Czarni od wybuchu min i granatów zostały zniszczone okna, drzwi, rynny i w 25% organy, Niemcy wywieźli też trzy dzwony. Plebania i dom parafialny zostały wewnątrz zdemolowane. Natomiast w Dąbrówce kościół stracił okna, wybito szyby, zniszczono dzwonnice i oparkowanie. W kościele w Kadzidle wypadły okna, a plebanie splądrowano i zdemolowano. Z kościoła w Łysych Niemcy wywieźli, jak mieli w zwyczaju, dwa dzwony. W tej części powiatu ostrołęckiego w dobrym stanie zachował się kościół w Myszyńcu³⁵. Niestety nie można tego powiedzieć o świątyniach w południowej części powiatu.

---

³¹ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 294.

³² ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 522.

³³ ADŁ, *Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską*, pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018, s. 400.

³⁴ M. Gnatowski, *W radzieckich okowach*, Łomża 1997, s. 61-68.

³⁵ W. Jemielity, *Zniszczenia kościołów i zabudowań parafialnych w diecezji łomżyńskiej w okresie II wojny światowej*, [w:] *Kościół katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej. Materiały i studia*, pod red. ks. F. Stopniaka, Warszawa 1978, t. 7, z. 3, s. 336-352.

W Kleczkowie, miejscowy kościół Niemcy wysadzili w 1944 roku. Podobny los spotkał świątynię w Troszynie. Najpierw jednak wspomniany kościół zamieniono na magazyn, a w 1944 na szpital dla żołnierzy niemieckich. Wreszcie 24 sierpnia 1944 w święto patrona parafii Niemcy go spalili. Pod tym względem źle wyglądała również sytuacja materialna kościołów ostrołęckich. Kościół farny początkowo został przez Niemców przeznaczony na więzienie. Później przechowywano w nim zboże i nawozy sztuczne, a na koniec urządzono w nim warsztat remontowy dla czołgów. Ponadto Niemcy rozebrali wzniesione przed II wojną nawy boczne oraz partię frontową wydłużającą kościół, zdewastowano ołtarze boczne i ołtarz główny³⁶. Zniszczony został też kościół pw. św. Antoniego i cały kompleks poklasztorny, który Niemcy adaptowali na magazyn. Poważnie został również uszkodzony strop w kościele pogarnizonowym w Wojciechowicach. Kościół ten, został ostatecznie oddany do użytku dopiero w 1957 roku, i to po wielu perturbacjach.

Generalnie w czasie II wojny światowej w diecezji łomżyńskiej w skutek działań frontowych zniszczono całkowicie 13 kościołów, a 53 częściowo. 14 świątyń próbowano wysadzić w powietrze podkładając ładunki wybuchowe, co skończyło się całkowitym zniszczeniem pięciu z nich i częściowym dziewięciu obiektów. Poważnie uszkodzono też wiele kaplic cmentarnych. Jak wynika z tego zestawienia, w porównaniu z innymi diecezjami, stan materialny Kościoła na badanym terenie był mimo wszystko nie najgorszy³⁷.

Podsumowanie

Podczas II wojny światowej kapłani odegrali kluczową rolę w utrzymaniu morale zarówno w obozach koncentracyjnych, jak i poza nimi. Ich odwaga były źródłem nadziei i siły dla wielu ludzi, którzy walczyli o przetrwanie w okresie okupacji i wojny. Działania duchownych były różnorodne: od pomocy materialnej, przez wsparcie duchowe, aż po aktywny udział w ruchu oporu. Wielu z nich zapłaciło za to najwyższą cenę, ale ich poświęcenie stało się symbolem niezłomności ducha w obliczu totalitarnego reżimu.

Bibliografia

I. Źródła

Archiwum Diecezjalne w Łomży: Akta parafii Nawiedzenia NMP w Ostrołęce;
Kapłani. Świadkowie wiary. Biografie wybranych księży związanych z diecezją łomżyńską,
pod red. T. Olszewskiego, J. Rusieckiej, Łomża 2018.

---

³⁶ ADŁ, Akta parafii Nawiedzenia NMP w Ostrołęce, Ankieta strat wojennych poniesionych przez Kościół, bez sygn. i pag.; Por. ADŁ, Akta parafii Nawiedzenia NMP w Ostrołęce, List proboszcza parafii Ostrołęka do Jego Ekscelencji ks. Biskupa Ordynariusza w Łomży z dnia 1 VII 1957 r., bez sygn. i pag.

³⁷ W. Jemielity, *Zniszczenia kościołów i zabudowań parafialnych...*, s. 336-352. Warto dodać, że w grudniu 1941 roku zamknięto wiele kościołów z powodu epidemii tyfusu.

II. Źródła drukowane

„Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej” 1974, 1979.

III. Opracowania

Galiński A., *Martyrologia duchowieństwa katolickiego w latach 1939-1945 w świetle dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej- Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Przegląd Zachodni” 2003, nr 3.

Gnatowski M., *W radzieckich okowach*, Łomża 1997.

Januszewski B., *Martyrologia duchowieństwa rzymskokatolickiego w Lager Soldau*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2021, nr 3.

Jemieliły W., *Zniszczenia kościołów i zabudowań parafialnych w diecezji łomżyńskiej w okresie II wojny światowej*, [w:] *Kościół katolicki na ziemiach Polski w czasie II wojny światowej. Materiały i studia*, pod red. ks. F. Stopniaka, Warszawa 1978, t. 7, z. 3.

Jemieliły W., *Życie religijne w parafiach Puszczy Kurpiowskiej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2007, nr XXI.

Jezusek W., *Męczeński koniec arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego (1958-1941)*, Płock 2013.

Łupiński J., *80 lat Diecezji Łomżyńskiej*, „Studia Łomżyńskie” 2006, nr 17.

Niedziałkowska Z., *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002.

Pogranicze mazursko-kurpiowskie, pod red. S. Achremczyka i J. Gołoty, Olszyn-Ostrołęka 1998.

Streszczenie

Ostrołęccy duchowni katoliccy odegrali istotną rolę w czasie okupacji niemieckiej 1939-1945. Ich działalność obejmowała wsparcie duchowe parafian, ukrywanie osób zagrożonych aresztowaniem przez gestapo, pomoc w organizacji tajnego nauczania, a nawet wspieranie lokalnej ludności poprzez dostarczanie jedzenia. Ich działania nie były pozbawione ryzyka. Wielu z nich zostało aresztowanych, torturowanych, niektórzy trafili do obozów koncentracyjnych. Mimo to, ich wiara i determinacja były inspiracją dla wielu ludzi, którzy dzięki ich wsparciu i przykładowi znaleźli siłę do przetrwania tych trudnych czasów.

Słowa kluczowe: duchowieństwo, ruch oporu, okupacja, obozy koncentracyjne, zniszczenia, II wojna światowa.

Summary:

The Catholic clergy in Ostrołęka played a vital role during the German occupation from 1939 to 1945. Their activities included providing spiritual support to parishioners, hiding individuals who were at risk of being arrested by the Gestapo, helping to organise secret education, and even supporting the local population by providing food. Their actions were not without risk. Plenty of them were arrested, tortured, and some were sent to concentration camps. However, their faith and determination were an inspiration to many people, who found the strength to survive those difficult times thanks to their support and actions.

Keywords: clergy, resistance movement, occupation, concentration camps, damages, World War II